

EVLİLİĞE GEÇİŞTE BİR ERGİNLENME RİTÜELİ: GELİN EKMEĞİ

AN INITIATION RITUAL IN TRANSITION TO MARRIAGE: BRIDE BREAD

Oğuz DOĞAN*

ÖZ: Yaşamın önemli geçiş aşamalarından biri olan evlilik, iki farklı bireyin sosyal rol değişikliği sürecini toplumun onayına sunması bağlamında gerçekleştirdiği evrensel bir törendir. Normlar sonucu şekillenen toplumsal alana ilan edilen sözleşmeyle (dini veya resmi nikâh) kadın ve erkek arasındaki ilişki, meşrû bir zemine oturtulur. Farklı kültür ve insan toplulukları arasında gerçekleştirilen eylem, aynı oranda çeşitlilik taşıyan ritüellere de sahiptir. Geleneklerin toplumsal işleyişi belirlediği alanlarda ritüeller geçiş dönemlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bekârlıktan evliliğe geçiş aşamasında yürütülen gelenek ve göreneklerin özünde ise erginlenmeye işaret eden pek çok uygulama bulunmaktadır. Bu çalışmada Siirt'e bağlı Kurtalan ilçesindeki düğünlerde yürütülen gelin ekmeği ritüeli ve ritüelin toplumsal yaşamdaki işlevleri ele alınmıştır. Yörenin kolektif hafızasından beslenen gelenek, taşıdığı kültürel değerler ve verdiği mesajlar yönüyle özgün bir kadın erginlenme ritüelidir. Bu doğrultuda ritüeldeki sembol, kült ve eylemler belirlenerek anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Evlilik sırasında uygulanan ritüelle, sosyal statü değişikliği sürecine erişmeye çalışan kadın, bir takım sembolik görev ve sorumluluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Hedefine ulaşmak için gerekli aşamaları geçmeye çalışan kadın, ritüelin odak noktasını oluşturan ekmekten yemesiyle birlikte erginlenme sürecini toplum nezdinde tamamlamaktadır. Yapılan çalışmayla geleneğin bir sürekliliğe sahip olduğu ve kuşaklar arası kültürel aktarım misyonunu günümüzde de yerine getirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın kapsamını, alan araştırması sonucunda toplanan veriler ve yazılı kaynaklardan elde edilen bazı bilgiler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Kurtalan, gelenek, kültür, tören, ritüel.

ABSTRACT: Marriage, one of the important transitional stages of life, is a universal ceremony performed by two different individuals in the context of presenting the social role change process to the approval of the society. With the contract (religious or civil marriage) announced in the social sphere shaped as a result of the norms, the relationship between men and women is placed on a legitimate ground. The action performed between different cultures and human communities also has rituals that are same amount of diversity. In areas where traditions determine social functioning, rituals constitute an important part of transition periods. In the essence of the traditions and customs carried out during the transition from being single to marriage, there are many practices that point to initiation. In this study, the bridal bread ritual carried out at weddings in Kurtalan district of Siirt and the functions of the ritual in social life are discussed. It is a original female initiation ritual in terms of tradition, cultural values and messages that are fed by the collective memory of the region. In this direction, the symbols, cults and actions in the ritual were determined and tried to be interpreted. The individual, who tries to reach the social status change process with the ritual applied during marriage, is faced with

* Dr. Öğretim Üyesi – Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Iğdır – doganoguz32@gmail.com (Orcid: 0000-0002-7752-8378)

This article was checked by Turnitin.

some symbolic duties and responsibilities. The bride-to-be, who is trying to reach the process of social status change, is faced with a number of symbolic duties and responsibilities. Trying to pass the necessary stages to reach her goal, the candidate completes the initiation process in the eyes of the society, by eating the bread, which is the focal point of the ritual. With the study, it has been determined that the tradition has a continuity and that it fulfills the mission of transferring culture between generations today. In addition, the scope of the study consists of data collected as a result of field research and some information obtained from written sources.

Keywords: Siirt, Kurtalan, tradition, culture, ceremony, ritual.

1. Giriş

İnsan yaşamının başlıca geçiş dönemlerinden olan evlilik, farklı din ve öğretiler tarafından düşünsel anlamda kutsanarak yaşamsal alana katılmıştır. Reed, evlilik yolunda atılan ilk adımı iki topluluk arasında yapılan ve karşılıklı olarak çapraz yeğenlerin çiftleşmesini olası kılan anlaşmalar olarak açıklamaktadır. Yapılan anlaşmayla her iki tarafın erkeği, karşı tarafın bölgesine gitme ve eşini rahat rahat arama hakkını elde etmiştir (Reed, 1994: 9). Bu ilk örnek başta olmak üzere geçmiş zamanlarda kadın ile erkeğin bir araya gelebilme şekillerinden, eş seçimlerine ve ilişkilerin onaylanmasına kadar pek çok konuda dünya kültür tarihinde farklı örneklerle karşılaşmaktadır (Koç, 2016: 252). Başlangıçta klanlar arasında bir anlaşma işlevi gören evlilik, tarihsel düzlemde değişim ve dönüşüm geçirerek günümüzdeki konumuna erişmiştir. Geçmişin derinliklerinden modern dünyaya uzanan zaman aralığında söz konusu değerini sürdüren evlilik, bir bakıma insan soyunun devamlılığını da sağlamaktadır. Hangi toplulukta olursa olsun evlilik eylemine katılan kişilerin toplumsal anlamda sosyal statüleri değişmektedir. Bu değişimin gerçekleştiği aşama “eşik geçme veya eşik atlama” olarak değerlendirilmektedir. Kolektif bilinç dışı (Jung, 2006: 145), evliliğe uygun gördüğü kişilerde belirli bir bilinç düzeyine erişilmesini istemektedir. Aksi durumlarda gerçekleştirilen evlilikler ise sosyal norm engelene takılarak toplumsal açıdan kabul görmemektedir. Nitekim toplum, evlilik olgusunu gerçekleştirmek isteyen kişilerden bir bakıma statülerinin gereği olan davranış modellerini sosyal yaşam içerisinde yerine getirmesini beklemektedir. Dünyadaki pek çok toplum ve kültüre göre farklılıklar arz eden eylem; kendi içerisinde değişik ritüel, uygulama ve inanışlar ihtiva etmektedir. Özellikle evlilik sırasında gerçekleştirilen ritüeller, insanların kültürel kimlikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda Rappaport (2010: 187) ritüeli; “*yazıya geçmemiş, hiç değişmeyen ifadelerin kesin sıralarla oyuncular tarafından ortaya konulması olarak*” ifade etmektedir. İnsanların farklı zaman aralıklarında ve özel olduğunu düşündüğü olaylar sırasında yerine getirdiği ritüeller, toplumsal yaşamın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu noktada toplumun varlığını borçlu olduğu eylemlerden olan evlilik, geçiş ritüelleri açısından oldukça zengindir. İnsanların kendilik değerleriyle yoğrulmuş günümüze kadar gelmiş olan böylesi geçiş ritüelleri, kolektif

bilinç dışının zengin sembolik mesajlarını da yapısında bulundurmaktadır. Zira geçiş ritüelleri “kişilerin bir statüden diğer statüye geçtikleri, toplum tarafından organize edilen geleneksel ritüellerdir. Genellikle kişinin eski statüsünden ayrıldığı, yabancılaştırıldığı ayrılma ritlerini kapsar. Önceki rolü gündemden kaldırılır ve eski egosu (ben’i) öldürülür.” (Honko, 2006: 131). Evlilik öncesi ve sonrasında geleneksel kurallara bağlı kalarak yürütülen pek çok uygulamayla günümüzde de karşılaşmak mümkündür. Bu uygulamalar yaşanan dönüşümün farkındalığını diğer bireylere aktarmak üzere gerçekleştirilmektedir. Aktarım süreci ritüellerin birer iletişim aracı olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan ritüel esnasında sergilenen her türlü eylemin sembolik anlamda ayrıca verdiği bir mesaj bulunmaktadır. Çünkü toplum ritüellere sıkıştırdığı semboller aracılığıyla kendi anlam dünyasını var etmeye çalışmaktadır. Toplumsal hafızada depolanan anlam ve değerler sosyal birlikteliğin şekillenmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Ritüellerin odağında yer alan bazı nesnelere ise üstlendikleri sembolik değerlerle daha önceden bahsedilen iletişim aracı olma misyonunu yerine getirir.

2. Evliliğe Geçişte Bir Erginlenme Ritüeli: Gelin Ekmeği

Yaşamsal faaliyetlerinin odağında anlamlandırma eğilimi olan insan, çevresini ve yaşantısını “değer”li kılmak için sürekli olarak bir arayış içindedir. Yaşadığı çevreyle bağ kuramayan birey de kendini gerçekleştiremediği için “hiç” olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Varoluş ile birlikte arayışına girilen süreç insanoğluna toplum olma bilincini kazandırmıştır. Toplum bu bağlamda bireylere birlikte yaşama zorunluluğunu getirmiştir. Zorunlu bir birliktelik sonucu ortaya çıkan toplumsal yaşam, canlılık özelliğini bireylerin sürekli iletişimindeki varlığına ve hayatiyetine borçludur (Özcan, 2012: 82). Böylesi bir koşula bağlı olan bireyler zaman içerisinde etrafında bir araya gelebildikleri kültürel değerleri ortaya çıkarmaktadır. Kolektif yaşam sonucu oluşan bu değerler, kendini bazı uygulamaya ve ritüellerle tekrarlayarak gelecek nesillerle kültürel bağların kurulmasını sağlamaktadır. Ritüeller bir bakıma kolektif hafızanın çerçevelerinde var olan ve bireylerin geçmişleriyle alakalı olarak hatırlamak istedikleri değerleri ve olayları kapsamaktadır. Hatta toplum, geçmişi çeşitli biçimlerde gözünde canlandırdığında uyduğu uzlaşımınla anılarının yönünü kolektif hafızaya göre ayarlamaktadır (Halbwachs, 2016: 346). Bu bağlamda ritüellerin yüklendiği misyon oldukça önemlidir. Zira Eliade (2015: 27), “*geleneksel ritlerin tekrarı ve yeniden dramatize edilmesi sayesinde bütün toplum yeniden olur*” diyerek öne sürülen düşünceyi güçlendirmektedir.

Geleneksel yaşamlarını içinde bulunduğumuz çağda da devam ettiren toplumların tarihsel süreç içerisinde sistematik olarak yerine getirdikleri pek çok ritüel bulunmaktadır. Bu aşamada da geçiş ritüelleri insanlığa içe dönüşün yolunu ve sembollerin mesajını göstermektedir (Campbell ve Moyers, 2013: 24). Bahsi geçen bu yaşam formlarından olan

erginlenme ritüelleri yapılan çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu aşamada Siirt'e bağlı Kurtalan ilçesi düğünlerinde icra edilen gelin ekmeği ritüeli yapısında farklı kültürel kodları barındıran bir erginleme riti olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöredeki düğünlerde yürütülmeye çalışılan gelenek, toplumun erginlenme koşulu gözettiği bir statüye geçişin sembolize edildiği ve çeşitli kurallar çerçevesinde şekillendirdiği eylemler dizgesinden meydana gelmektedir. Gelin ekmeği ritüeli geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgilerinin icra edilmesiyle birlikte günümüze kadar varlığını sürdürmektedir (Connerton, 2014: 12). Gelin adayı olan birey, doğup büyüdüğü yerden ayrılarak farklı bir mekâna (öteki olarak) geçmektedir. Van Gennep'in (1960: 11), eşik öncesi (ayrılma) olarak tanımladığı bu evrede birey (gelin adayı) fiziksel anlamda yer değiştirmesinin yanında psikolojik ve sosyal açıdan da değişimin ilk basamağına adım atmaktadır. Eşiğe atılan bu ilk adımla birlikte dönüşüm yaşanmaya başlamaktadır. Geçiş ritüellerinin doğal bir sonucu olan söz konusu gelişmelerin amacı şunlardır:

Bunlar kişinin hayatında meydana gelen değişikliğin farkına varmasını sağlar, üstüne alması gereken yeri, görevleri ve hakları tanımlar, bilgi aktarımı sağlar ve kişinin o konudaki yeterliliğini test eder. Bu aşamada kişi geçici olarak doğa tarafından aktarılan rolünü kabul etmelidir. Geçiş ritleri kişinin yeni statüsünü alıp, yeni rolünü kabul ettiği kaynaşma ritlerine de faydalıdır. Bunların karakteristik özelliği; örneğin, kişinin ondan beklenen görevleri gerçekleştirmek için becerilerini ve yeni rolüne adapte olma istekliliğini sergilediği sembolik olarak yaptığı ilk icraatlar (Honko, 2006: 131).

Görsel 1. Gelin Ekmeği Ritüelinden Görünüm I

Görsel 2. Gelin Ekmeği Ritüelinden Görünüm II

Evlilik iki farklı bireyin bir araya gelerek toplumsal anlamda statü değişikliğine gittiği bir eylemdir. Bu eyleme girişen iki farklı bireyin yaşamlarında büyük değişim ve dönüşümler meydana gelmektedir. Toplumsal anlamda değişen statü, beraberinde yeni sorumluluklar, görevler

ve hakları da ortaya çıkarmaktadır. Kurtalan ve çevresindeki düğünlerde uygulanmaya çalışılan gelin ekmeği ritüeli; genç kızlıktan gelin olma statüsüne geçen bireye yeni rolünü tanıtmaya ve adım attığı yeni düzeni içselleştirme amacını taşımaktadır. Zira yörede yürütülen geleneğin ilk aşaması da yeni gelin olan bireyden değişen statüsünün gereklerini geldiği evin bilirkişileri olarak kabul edilen üyelerine sergilemesi üzerinedir. Bu anlayıştan hareketle gelin adayı olan birey, erkek evine getirildiği günün ertesinde gelin ekmeğini yapması için eylemin gerçekleştirileceği alana götürülür. Ekmeğin yapılış aşamasında; damadın kadın akrabalarından oluşan bir topluluk gelinle birlikte tandırın başına geçer. Gelin adayının topluluğa karşı yerine getireceği sorumluluklar belirli mesajlar içermektedir. Eliade, bu gibi uygulamalarla iletilmek istenen sembolik mesajı şöyle açıklamaktadır: “Bu tören sırrın yerine getirildiğinin ilânıdır. Kızın genç olduğu, yani kadına özgü varlık tarzını kabul etmeye hazır olduğu gösterilir. Törenselleşmiş olarak bir şeyi göstermek – bir işaret, bir nesne, bir hayvan, bir insan- kutsalı deklare etmek, bir hiyerofani (kutsalın tezahürü) mucizesini ilan etmektedir” (Eliade, 2014: 99). Ekmeğin yapma işlemi devam ederken gelen topluluk türkü, mani ve salavat okumaya başlar. Bu arada gelin olma statüsüne erişmeye çalışan birey, gelin ekmeğini hazırlama sürecine girer (KK.1). Gelin ekmeği pişirilirken dikkat edilmesi gereken hususların başında da daha sonradan ritüel içerisinde yapılması planlanan dönüşler sırasında kullanılacak ekmeğin baş/kafa üzerinde durması için gerekli şeklin verilmesi gelmektedir. Bu husus bir bakıma gelin adayının ince el becerisinin gelen kişiler tarafından gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır. Nitekim toplulukta yer alan kadınlar ritüelden sonra ev işlerini teslim alacak kişi olarak gelini göstermektedir. Özellikle ev işlerini teslim alacak kişinin hamuru istenilen incelikte açması ve onu şekillendirmesi; gelin adayını gözlemleyen topluluğun takdir ettiği durumların başında gelmektedir (KK.3). Sözü edilen olaylar bir bakıma gelinden beklenen yeni sorumluluk ve davranış şekillerinin gözlemlendiği ilk uygulama aşamasıdır.

Ritüelin muhtevasında değişen ve değişmeyen iki farklı ileti bulunmaktadır. İlk ileti ritüellerin kesin sırayla belirttiği değişmez mesajların dış görünüşleridir (Rappaport, 2010: 188). Gelin ekmeği ritüelinde kesin sırayla belirtilen değişmez mesajlar damadın yakınlarından oluşan topluluk üyelerinin gözlemi eşliğinde aşama aşama yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Ekmeğin yapma işlemi tamamlandıktan sonra ritüele hazırlık yapılır. Bu durumdan ötürü gelin adayı, yemek ve tatlıları hazırlamak için mutfağa geçer. Misafirlere ikram edilmesi düşünülen yemek ve tatlılar gelin adayı tarafından hazırlanır (KK.4). Daha sonra gelin adayı, hazırladığı yemekleri damadın akrabalarına sunar ve çeşitli hizmetlerde bulunur. Yemekler yenildikten sonra da “has oda” denilen evin en güzel odasına geçilir. Gelin adayı, ritüel için özel olarak hazırlanan elbisesini giyinir. Ayrıca giyindiği elbisesinin üzerine beyaz tül bendini (leçek) bağlar.

Gelin adayının takmış olduğu tlbent onun topluluk içerisinde tanınmasını sağlayan ve farklılığını yansıtan bir özelliğe sahiptir. Bu farklılık gelin adayının tlbentinin oya işlemesinde mevcut olan motif ve sembollerden ileri gelmektedir (KK.2).

Görsel 3. Gelinin Ritüelde Bağladığı Tlbent Görsel 4. Gelin Ekmeğinin Dnlmesi

Gelin ekmeği ritüeline gelin adayının yakınlarından kimse kabul edilmemektedir. Ritüel sadece damadın yakın çevresi (bekr geç kızlar hariç) ve akrabalarından yaş almış kadınların katıldığı bir tören hüviyetine sahiptir. Törenin asıl işlevi erkek tarafından kişilerle gelin adayının tanışması ve kaynaşması üzerinedir. Ayrıca gelin adayının katılacağı yeni aile ortamında büyüklerini ve kklerini bilerek buna göre davranış şekilleri geliştirmesi arzu edilen durumlardandır. Bunların dışında törenin amaçlarından biri de gelin adayının el lezzetinin deneyimlenmesi üzerinedir (KK.7).

Ritüelin bir diğer özelliği de gösteriye dayalı olmasıdır. Bu açıdan ortaya konulacak temsilin bir görünüşü olmalıdır. Çünkü gösteri olmazsa ritüel de olmaz. Ayrıca ritüel esnasında verilmeye çalışılan mesaj manevi ve eylemin odak noktasıdır (Rappaport, 2010: 187). Gelin ekmeği ritüelinin odak noktasında yer alan ekmeğ; Türk kültüründe bolluk ve bereketin sembolü olarak kabul görmektedir. Anadolu'da ekmeğ; üzerine yemin edilen, ters çevrilmeyen ve yere düşmesine müsaade edilmeyen temel değerlerdendir. Bu inanışlar Tanrı'nın insana nimet olarak verdiği yiyecekler arasında ekmeğte diğerlerinden daha fazla kutsal güç olduğu düşüncesinin toplumsal hafızadaki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç, 2010: 95). Ayrıca bazı halk inanışlarına göre de yeni evine adım atan gelinin geldiği mekâna birlik ve bereket getirmesi için ağzına ekmeğ verilmektedir (Ğt Eker, 1998: 289). Halk inanışlarının şekillendirdiği gelin ekmeği ritüelinin icrasında ekmeğin baş üstünde taşındıktan sonra parçalanarak yenmesi ve böylece onaylanma/kabul görme eyleminin

gerçekleşmesi, verilmesi gereken manevi mesajın görüntü düzeyindeki karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Has odada, gelin adayına misafirlerle tanışması ve kaynaşması için birtakım sorular sorulur. Sohbet bittikten sonra kadınlardan oluşan topluluk, büyük bir halka kurarak gelin adayını bu halkaya eklemektedir (KK.5). Gelin adayının yaptığı ekmekler içerisinde özenle pişirilmiş olanı odaya getirilir. Bu ekmeğe o yörede gelin ekmeği adı verilmektedir. Gelin ekmeği, gelin adayının başının üzerine konulur. Ekmeğin, dönüşler sırasında gelin adayının başından düşmemesi gerekmektedir. Ekmeğin gelin adayının başından düşmesi halinde de törene yeniden başlatılmaktadır (KK.6). Salavat getirildikten sonra halka oluşturulur. Oluşturulan halkadan sonra kadınlar türkü, mani ve ağıt söyleyerek ritüeldeki dönüşü başlatır. Bu dönüş üç tam tur hâlinde yerine getirilir. Dönüşler sırasında sıklıkla şu sözler bir ritim tutularak söylenir:

*“Evin içinde döndü kırmızı gelinimiz
Döndü elleri ayna gibi bembeyaz gelinimiz
Damat onu ararken ellerinde aksini görürdü
Güzelimiz evi geziyor evde damadı arıyor
Güzel, damada bakarken damat yemek yiyor
Beyaz elleri ile kırmızı fistanıyla yaptı gelin ekmeği
Fatma'nın bereketi ile bütün ev doydu güzel gelinin elinden”* (KK.1).

GörSEL 5. Gelin Ekmeğinin Kırılması ve Yenilmesi GörSEL 6. Gelin Ekmeği Ritüelinden Görünüm III

Üç tam tur döndükten sonra damadın yakın çevresinden olup sosyal yaşamda sözü en çok geçen, namaz kılan ve Kur'an-ı Kerim'i okumayı bilen kişi, halkadan ayrılarak gelinin yanına gelir. Bir bakıma erkek tarafının bilirkişisi olan bu kadın, gelin adayının başında bulunan ekmeği alır ve onu gelin adayının başında kırar. Gelin adayının başında ekmeği kırılırken bir diğer taraftan “saçı” atılır. Saçı geleneği kapsamında atılan bozuk para, şeker,

lokum vs. gibi ürünler küçük çocuklar tarafından toplanır. Kırılan ekmek, halkada bulunan kişiler tarafından yenir. Herkes ekmekten bir parça yedikten sonra kalan son ekmek parçası, gelin adayına yemesi için verilir. Gelin adayı ekmeği yedikten sonra, adaylığı ortadan kalkar ve tören biter (KK.2).

Yöredeki düğünlerde yerine getirilmeye çalışılan ritüelin merkezinde kadınlardan oluşan bir topluluk bulunmaktadır. Erkek bireyin/damadın kadın tanıdıklarından oluşan topluluk, aralarına yeni katılan üyeye (geline) varlıklarını benimsetmeyi amaçlamaktadır. Nitekim geleneksel toplumlarda her ailenin kendine ait bir ruhu, icra yoluyla anacağı anıları ve sadece üyelerine açacağı sırları bulunmaktadır (Halbwachs, 2016: 195). Bu bağlamda evlilikle yeni bir mekâna geçen gelin, geldiği yerde var olan düzene ayak uydurmak zorundadır. Gelin, ritüele katılarak kendinden beklenenleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu gayretinin temelinde de onaylanma/öteki olmaktan kurtulma isteği bulunmaktadır. Erkeğin yakınlarından oluşan kadın topluluğunun onayını alan gelinin başında taşıdığı ekmeğin kırıldıktan sonra yenilmesi, sözü edilen onayın bir göstergesidir. Topluluğun her dönüşü ayrıca bir erginlenme/olgunlaşma aşaması olarak da değerlendirilebilir. Dönüşler sonucunda erginlenmesini tamamlayan gelin, yaşamının en önemli eşiğini geçmektedir. Geçmişinden ayrılan gelinin kabul edildiği yeni toplulukla birlikte varlık alanı genişlemeye başlar. Genişleyen varlık alanı uyulması gereken yeni sorumlulukları da ortaya çıkarmaktadır. Campbell ritüellerin işaret ettiği gerçeği; hayatın doğası, hayat eylemlerinde varlık bulmalıdır diyerek açıklamaktadır (2013: 143). Gelin ekmeği ritüeli sırasında gerçekleştirilen eylemler hayatın doğasında var olan ve kendini ritüel içerisinde yineleyen durumlardandır. Topluluğun her dönüşü yaşamın devinimine işaret etmektedir. Evrendeki sonsuz dönüşün bir bakıma provası olan gelin ekmeği uygulaması, yaşamın sürekliliğine de işaret etmektedir.

Gelin ekmeği ritüeli ayrıca yapısında barındırdığı sembol, kült ve formulistik sayılar açısından da değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Dönüşler sırasında tekrarlanan “Fatma’nın bereketi ile bütün ev doydu güzel gelinin elinden” şeklindeki ifade halk inanışlarındaki Fatma Ana/ Fadime Ana kültüyle ilişkilendirilebilir durumlardandır. Fatma Ana kültü, “kadınların ev işlerinde manevi yardımcısı, uğur, bereket ve becerikliliği, eş ve komşularla iyi geçinmenin simgesidir” (Kumartaşlıoğlu, 2015: 106). Gelin ekmeğini hazırlamak için tandır başına geçen gelin öncelikle hamur yoğurmaktadır. Erkek evinde yapılan bu ilk uğraşla gelin, bir bakıma ev işlerini teslim almaya hazırlık yapmaktadır. Hazırlık aşamasında anılması ve bilincinde olunması gereken durum ise Fatma Ana’nın bereketidir. Ritüele eklenerek topluluğa sunulan ekmek ve yemekler, sözü edilen bolluk ve bereket inanışının eylemsel karşılıklarıdır. Fatma Ana’ya atfedilen bolluk ve bereket düşüncesinin, yeni nesli temsil eden birey (gelin) tarafından da

sürdürüleceği ritüel kapsamında tekrarlanan sözlerle toplumsal alana ilan edilir.

Ritüeldeki manzum metinde geçen “Evin içinde döndü kırmızı gelinimiz” ve “Beyaz elleri ile kırmızı fistanıyla yaptı gelin ekmeği” gibi ifadelerde yer alan “kırmızı” sembolü Şamanizm’deki Al Ruhü ve güneşin simgesi olan “Al” renkle bağlantılı olarak açıklanabilir. Halk inanışlarında Albastının, kırmızıdan korktuğuna dair görüşlerin bulunması Al Ruhunun, hâmî (koruyucu) ruh kabul edilmesinden ileri gelmektedir (Genç, 1997: 1083) Anadolu’daki bazı halk inanışlarında erkek evine getirilen gelinden, yeni ocağını tanınması ve ata ruhlarıyla tanışarak barışması beklenmektedir. Çünkü bu inanışa göre gelinin giriş yapacağı eşik, ata ruhlarının ve hâmî (koruyucu) ruhun yaşadığı düşünülen yerdir. Farklı kabileye mensup olan gelinin eşiği geçerken söz konusu ruhları kızdırmaması ve küstürmemesi gerekmektedir (Aydemir, 2013: 642). Bu bağlamda gelin ekmeği ritüelinde gelinin, kırmızı giyinmesi de sözü edilen inanışlarla olan bağlantısının bir sonucudur.

Gelin ekmeği ritüelinde dikkat çeken uygulamalardan biri de saç saçma geleneğidir. Öğüt Eker (1998: 287), saç saçma geleneğini A. İnan’dan alıntılararak şöyle tanımlamaktadır: “*Yabancı soya mensup olan bir kızı, kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul görmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısıdır.*” Damadın yakın çevresindeki kadınlardan oluşan topluluğun yürüttüğü ritüele katılan gelin adayı, bir bakıma yeni geldiği varlık alanının ruhu tarafından kabul görmek için başında kırılan ekmeği yemektir. Daha önceden belirtildiği gibi ekmek kırıldığı anda atılan saç, sözü edilen anlayışın bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Ritüelin üç tam tur dönülerek neticelendirilmesi de üç sayısının sembolik yönleriyle ilişkili bir durumdur. Sayı; insanı meydana getiren madde, akıl ve ruha karşılık gelmesinin yanında, bireyin hayat serüvenindeki doğum, yaşam ve ölüm (dünya, kabir, ahiret) gibi geçiş süreçlerini de kapsamaktadır (Ersoy, 2000: 24). Böylece ritüel insanlığın değişmez yazgısına işaret etmekte ve her bir dönüş yaşamın bir dönemine karşılık gelmektedir. Ayrıca törene katılan bireylerin bir daire oluşturması ve üç tam tur dönüş gerçekleştirmesi ise Jung’un ruhsal bütünlüğü betimleyen, koruyan, dışa karşı savunan ve içsel zıtlıkları birleştiren mükemmel bir bir(ey)leşme simgesi olarak tanımladığı “mandala”yı düşündürmektedir (Jung, 2014: 27). Gelin adayı olan kişi “öteki” konumunda yani dairenin dışındadır. Gerçekleştirilen ritüelde gelin adayı dairenin içerisine alınmakta ve sembolik dönüşlerle birlikte kabul sürecine katılmaktadır. Ritüelin icrası esnasında kadınların oluşturduğu halka ve bu halkanın dönüşlerde çizdiği dairesel hareketler sembolik bazı değerlere işaret etmektedir. “Dünya bir çemberdir. Tüm bu çember imgeleri ruhu yansıtır” (Campbell ve Moyers, 2013: 193). Zira dairesel dönüşler sırasında çemberden merkeze yaklaşıldıkça ruhsal manada birliktelik daha fazla artmaktadır. Daireyi oluşturan kişiler fikir ve amaçlarını aynı merkezin

içinde birleştirerek tek vücut olmaya çalışmaktadırlar. Karşılıklı güçler dağılmadan çoğalma olanağı bulup ideal hayata doğru bir giriş yapılmaktadır (Ersoy, 2000: 72).

Görsel 7. Gelin Ekmeğinin Son Kalan Parçasının Geline Yedirilmesi

Genel anlamda bakıldığında ritüellerin işlevlerinden biri de kişileri kabile, grup veya topluluğun bir üyesi konumuna erdirmesidir (Campbell ve Moyers, 2013: 115). Evlenerek eşik atlayan gelin, içerisine katıldığı ritüel yoluyla değişim ve dönüşüm aşamasına geçmektedir. Nihayetinde hem sosyal hayatta elde ettiği yeni statü hem de kabul gördüğü farklı bir topluluğun yaşam felsefesi bahsi geçen farklılaşmalardır. Gelin ekmeğinin yapıldığı gün ayrıca gelinin el mahareti görülür. Sofrayı kurup kaldıran gelin son olarak misafirlere çay ikram eder. Yapılan hizmet ve sunumlar erkek tarafınca iyice gözlemlenir. Gelinin yaptığı yemek ve tatlıların beğenilmemesi durumda dahi bu durum ona söylenmez. Eksik görülen noktalar ve yapılan yanlışlıklar belirlenir. Belirlenen eksikler ve yanlışlıklar daha sonradan ailenin büyükleri tarafından geline öğretilmeye çalışılır (KK.4). Bir bakıma gelin, eğitime tabi tutulur. İlk olarak yeni geldiği evin kuralları olmak üzere bilmediği her şey geline öğretilmeye çalışılır.

3. Sonuç

İnsan doğduğu andan itibaren yaşamın olağan akışına katılır ve hayatta kalma mücadelesi böylelikle başlar. Bu doğal süreç içerisinde birey farklı zamanlarda bazı değişim ve dönüşümler geçirir. Sözü edilen bu durumların gerçekleştiği dönemler geçiş dönemleri olarak adlandırılmaktadır. Geçiş dönemleri doğum, evlilik ve ölüm gibi beraberinde köklü dönüşümler getiren insanoğlunun önemli zamanlarıdır.

Özellikle Anadolu'da Türk halk inanışlarının şekillendirdiği evlilik ritüelleri, yapısında ihtiva ettiği kültürel ve toplumsal kodlar açısından oldukça zengindir. Bu bağlamda Siirt'in Kurtalan ilçesi ve çevresindeki düğünlerde yürütülen gelin ekmeği ritüeli sahip olduğu özgün yapısıyla ilgi uyandırmaktadır. Yörede gelin adayının, damat evine geldiği günün ertesi

sabahında yerine getirilmeye çalışılan ritüelde pek çok sembolik mesaj yer almaktadır. Öteki olan kişinin (gelin adayının) damadın yakın çevresindeki kadınlardan oluşan topluluk tarafından çembere dâhil edildiği ritüelde, aşama aşama gerçekleştirilen uygulamalardan sonra gelinin adaylığı ortadan kalkmaktadır. Ritüelin ilk aşaması gelin adayının, topluluk huzurunda ekmek pişirmesiyle başlamaktadır. Aday tarafından pişirilen ekmek dairesel dönüşler sırasında adayın başından düşürmemesi gereken sembolik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönüşler tamamlandığında ritüelin bilirkişisi kabul edilen kadın, ortaya çıkararak gelin adayının başında taşımış olduğu ekmeği alır. Alınan ekmek gelin adayının başında kırılır ve yemeleri için dairede bulunan kişilere verilir. Kalan son ekmek parçası ise gelin adayı tarafından yenir. “Öteki” olmaktan böylelikle kurtulan gelin, mekâna elde edilen bu yeni statüsüyle ilk adımını atar. Ritüele katılan topluluk tarafından gelinin yetenekleri, misafirlere karşı olan davranışları ve diğer özellikleri gözlemlenir. Eksik görülen kısımlar daha sonraki zamanlarda geline öğretilmeye çalışılır.

Ritüelin manevi yönüne işaret eden mesajın ekmek üzerinden verilmesi, Fatma Ana'nın eli sayesinde toplumsal yaşama bolluk ve bereketin geldiğine inanılması, gelinin kırmızı giydirilmesi ve ritüel içerisinde gelinin özellikleri belirtilirken “kırmızı” olarak dillendirilmesi ve ayrıca saçı saçma geleneğinin ritüel içinde icra edilmesi geleneğin zengin muhtevasını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Yöredeki düğünlerde icra edilen bu gelenek, Türk halk inanışları içerisindeki özgün kadın erginlenme ritüellerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Ritüelin muhtevasında bulunan uygulamalar, insanlığın ortak ruhuna ait sembolik mesajlardan yansımalar da taşımaktadır. Gelin adayının oluşturulan dairenin içerisine alınarak, dairesel dönüşlerin gerçekleştirilmesi ve dönüşlerin üç tam tur şeklinde olması sözü edilen sembolik mesajların görüntü düzlemindeki karşılıklarıdır. Yaşamının önemli aşamalarından biri olan gelin olma statüsüne erişmeye çalışan aday, içerisine girdiği daireyle ruhsal anlamda kendini açmaktadır. Hayatını sürdüreceği yeni mekâna kendini açan gelin, dönüşler sırasında başında taşıdığı ekmeği, halkada bulunan topluluğa sunduktan sonra kalan son parçayı kendisi yiyerek eşikten geçmeye hak kazanmaktadır. Her dönüşle birlikte farklılıklar bir araya gelmekte ve tek bir varlık alanında birlik sağlanmaktadır. Bu durum da topluluğun devamlılığını güçlendirmekte ve geleceğe taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aydemir, A. (2013). Türk dünyasında bazı düğün terimleri ve 'al duvak' geleneği üzerine. *Turkish Studies*, 8/9, 619-655,
- Campbell, J. - Moyers B. (2014). *Mitolojinin gücü (Kutsal kitaplardan Hollywood filmlerine mitoloji ve hikâyeler)*. (Çev.: Zeynep Yaman), İstanbul: Media Cat Kitapları.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar*. (Çev.: Alaeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı.
- Öğüt Eker, G. (1998). Türk düğün geleneği içinde Karakeçili Türk düğünü. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Eliade, M. (2014). *Doğuş ve yeniden doğuş (İnsan kültürlerinde erginlenmenin dini anlamları)*. (Çev.: Fuat Aydın), İstanbul: Kabalcı.
- Ersoy, N. (2000). *Semboller ve yorumları*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Gennep, A. V. (1960). *The rites of passage*, London: Routledge.
- Genç, R. (1997). Türk inanışları ile millî geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil. *Erdem*, S. 27, 1075-1110.
- Honko, L. (2006). Ritüellerin oluşum süreci. (Çev.: Ruhi Ersoy), *Milli Folklor*, S. 69.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*, (Çev.: Erol Gürol), 2. b., İstanbul: Payel.
- Jung, C. G. (2014). *Gökte görülen cisimler üzerine bir mit*. (Çev.: Mustafa Tüzel), İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Halbwachs, M. (2016). Hafızanın toplumsal çerçeveleri. (Çev.: Büşra Uçar), Ankara: Heretik.
- Kılıç, S. (2012). *Türk halk inanışlarında yiyecek ve içecekler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Koç, A. (2016). Eşikteki mücadele: Anadolu düğünlerinde kaynana-kaynata güreşi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 252-274.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). Fatma Ana üzerine anlatılan efsaneler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), 106-115.
- Özcan, T. M. (2012). *İlkel toplumlarda toplumsal kontrol (Hukuk dışı mekanizmalar ve ilkel hukuk)*, İstanbul: On İki Levha.
- Rappaport, A. R. (2010). Ritüel. (Çev.: Kürşat Korkmaz), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1.*, (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, Metin Ekici, Nebi Özdemir, Gülin Öğüt Eker, Selcan Gürçayır), Ankara: Geleneksel.
- Reed, E. (2012). *Kadının evrimi II*. (Çev.: Şemsa Yeğin), İstanbul: Payel.

Sözlü Kaynaklar

- KK.1: Sultan Karatay, 24, lisans mezunu, öğretmen, görüşme tarihi ve yeri: 9 Ekim 2021 / Siirt/Kurtalan
- KK.2: Songül Karatay, 54, okuryazar değil, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 9 Ekim 2021 / Siirt/Kurtalan
- KK.3: Şekernaz Altın, 63, okuryazar değil, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 12 Kasım 2021 / Siirt/Kurtalan

- KK.4: Meliha Karatay, 64, okuryazar değil, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 9 Ekim 2021 / Siirt/Kurtalan
- KK.5: Muazzez Aydın, 26, ön lisans mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 14 Kasım 2021 / Siirt/Kurtalan
- KK.6: Fatma Deryalar, 22, ortaokul mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 12 Kasım 2021 / Siirt/Kurtalan
- KK.7: Merve Özbek, 25, lise mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 12 Kasım 2021 / Siirt/Kurtalan

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulu'nun 12.11.2021 tarihli ve E-84771441-05.03-3087 nolu onayı. / Approval of Bitlis Eren University Ethical Principles and Ethics Committee dated 12.11.2021 and numbered E-84771441-05.03-3087.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.